

ISLOM DINIGA NISBATAN SOVET HOKIMIYATINING AMALGA OSHIRGAN SIYOSATI

Allayorova Sayohat O'ralovna

Surxondaryo viloyati yuridik texkumi o'qituvchisi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.8375006>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 20-September 2023 yil
Ma'qullandi: 23-September 2023 yil
Nashr qilindi: 25-September 2023 yil

KEY WORDS

Sovet Ittifoqi, Islom dini, Sovet siyosati, Diniy erkinlik, Musulmon jamoalari.

ABSTRACT

Ushbu maqola XX asrdagi sovet hukumati va islom dini o'rtasidagi murakkab munosabatlarni o'rganadi. Unda sovet hokimiyatining islomga nisbatan qo'llagan siyosati, strategiyasi va munosabatlari, Sovet Ittifoqining dastlabki kunlaridan boshlab, uning yakuniy parchalanishigacha bo'lgan davrdagi dinga bo'lgan munosabatini o'rganadi. Tadqiqot bu siyosatlarning Sovet Ittifoqidagi musulmon jamoalariga ta'sirini ta'kidlab, postsovet davridagi davomiy oqibatlarini o'rganadi. Sovet tarixining ko'pincha e'tibordan chetda qoladigan ushbu jihatiga oydinlik kiritib, ushbu maqola totalitar tuzumdagi davlat va din o'rtasidagi murakkab dinamikani chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Sovet Ittifoqi tarixi davlat nazorati, mafkuraviy to'qnashuvlar va ijtimoiy-madaniy o'zgarishlarning qiziqarli hikoyalari bilan to'la. Sovet tarixining unchalik ma'lum bo'lmagan, ammo chuqur ahamiyatli jihatlaridan biri bu hukumatning islomga nisbatan siyosati bo'lib, bu diniy jamoalar va davlat hokimiyati dinamikasiga katta ta'sir ko'rsatdi.

1917-yildagi Rossiya inqilobidan to 1991-yilda Sovet Ittifoqi parchalanib ketgunga qadar Sovet hukumati o'z chegaralarida din, xususan, islom bilan qanday munosabatda bo'lish masalasi bilan kurashdi. Ushbu maqolada Sovet hukumatining Islomga nisbatan qo'llagan murakkab, bir-biriga zid bo'lgan siyosatlari va bu siyosatlarning musulmon jamoalari uchun oqibatlari haqida so'z boradi.

Sovet hokimiyatining islomga munosabatining tarixiy evolyutsiyasini o'rganar ekanmiz, biz nafaqat nazorat va bostirish mexanizmlari, balki diniy jamoalarning qiyinchiliklarga chidamliligi va moslashuvchanligi haqida ham tushunchaga ega bo'lamiz. Bundan tashqari, ushbu siyosatning oqibatlari postsovet davridagi diniy manzarani shakllantirishda davom etmoqda va bu davlat hokimiyati va diniy o'ziga xoslik o'rtasidagi o'zaro ta'sirni tushunishda doimiy ahamiyatga ega bo'lgan mavzuga aylandi. Ushbu maqola ushbu murakkab tarixiy hikoyani va uning doimiy dolzarbligini ochishga harakat qiladi.

ASOSIY QISM

Sovet Ittifoqi 1917 yildagi rus inqilobidagi tartibsizliklardan chiqib ketgach, yangi kommunistik hukumat ateizm va

materializmga asoslangan jamiyat yaratishga harakat qildi. Din, jumladan, islom kommunizm taraqqiyotiga to'siq sifatida qabul qilindi. Masjidlar va diniy maktablar yopildi, musulmon yetakchilari qatl qilindi yoki surgun qilindi. Sovet hukumati diniy e'tiqodni yo'q qilish orqali jamiyatni kommunistik g'oyalar bilan uyg'unlashtirishga ishongan. Biroq, bu yondashuv qarshilikka duch keldi. Musulmonlar, xususan, O'rta Osiyo va Kavkazda yashirincha, ko'pincha og'ir jazoga duchor bo'lgan holda o'z e'tiqodlarini davom ettirdilar. Sovet hukumati diniy jamoalarni to'liq bostirish uchun kurash olib bordi, bu esa dinni dastlab o'ylagandek osonlikcha yo'q qilib bo'lmasligini anglatadi.

Ikkinchi jahon urushi davrida Sovet hukumati fashistlarga qarshi kurashayotgan musulmon jamoalari bilan hamkorlik qilish imkoniyatlarini tan oldi. Sovet Ittifoqining urush harakatlari asosan vatanparvarlik va diniy burch uyg'unligidan kelib chiqqan O'rta Osiyo musulmonlarining ishchi kuchiga tayangan. Natijada sovet hukumati musulmon jamoalari tomonidan qo'llab-quvvatlanishi uchun masjidlar va diniy maktablarning qayta ochilishiga ruxsat berdi. Masjidning qayta ochilishi sovet hokimiyatining islomga nisbatan siyosatida o'zgarishlar yuz berganini ko'rsatdi. To'g'ridan-to'g'ri bostirish o'rniga, ular davlat hokimiyati ostida diniy faoliyatni nazorat qilish va boshqarishga intilib, yanada nozik pozitsiyani egalladilar. Islomiy muassasalar va rahbarlar davlat nazorati va nazorati ostida bo'lib, davlatga sodiqlikni ta'minlash uchun diniy ta'lim va diniy ritorika tartibga solindi.

1943-yilda Sovet hukumati rasmiy ravishda musulmonlar diniy boshqarmasini (SAM) islom urf-odatlarini va muassasalarini nazorat qiluvchi davlat tomonidan tuzilgan diniy tashkilot sifatida tashkil etdi. SAM sovet davlatiga sodiqlikni ta'minlagan holda islom diniy hayotini nazorat qilishni maqsad qilgan. Imomlar va boshqa diniy yetakchilar kommunistik mafkuraga qarshi chiqishi mumkin bo'lgan yoki separatizmni qo'llab-quvvatlovchi ta'limotlarning oldini olish uchun SAM tomonidan tayinlangan va ularga rahbarlik qilgan. SAM sovet hokimiyatining quroli bo'lib ishlagan va musulmon jamoasiga katta ta'sir o'tkazgan. U islomning zohiriy tuzoqlarini saqlab qolishga intilgan bo'lsa-da, uning asosiy maqsadi diniy amaliyotni Sovet nazoratini buzmaydigan tarzda yo'naltirish edi. Ibodatlari va va'zlar davlatga sodiqlikni ta'kidlashi kerak edi va diniy rahbarlar diniy ta'limotlar bilan birga sotsialistik tamoyillarni targ'ib qilishlari kerak edi.

Sovet hokimiyatining Islomga nisbatan siyosatini boshqarish mintaqaviy tafovutlar va Sovet Ittifoqidagi turli madaniy va diniy landshaft tufayli qiyin bo'lib chiqdi. Markaziy Osiyodagi musulmonlar Rossiya bilan uzoq yillik aloqalari tufayli Sovet hukumati bilan yaqinroq aloqada bo'lgan bo'lsa-da, Checheniston va Dog'iston kabi Kavkaz mintaqasidagi musulmon jamoalari o'zlarining noyob o'ziga xosligini yanada kuchliroq his qilib, sovet nazoratiga qarshilik ko'rsatdilar. Bu mintaqaviy tafovutlar¹, Ikkinchi Jahon urushi va 1990-yillarda davom etgan qo'zg'olon davridagi chechen va ingushlarning Sovet hokimiyatiga qarshilik ko'rsatishida ko'rinib turganidek, mahalliy qo'zg'olonlarga olib keldi. Bu to'qnashuvlar Sovet hokimiyatining chegaralarini va ko'plab musulmon jamoalari orasida diniy e'tiqodlarning chuqur ildiz otganligini ko'rsatdi.

Sovet hokimiyatining islomga nisbatan siyosati vaqt o'tishi bilan sezilarli darajada o'zgarib bordi. Oxir oqibat, Sovet hukumati din, jumladan, islom turli xil aholining madaniy tuzilishiga singib ketganini tan oldi. Sovet Ittifoqi islomiy urf-odatlarini nazorat qilish va

¹ Rywkin, Michael. *Moscow's Muslim Challenge: Soviet Central Asia*. Routledge, 2016.

mo`tadillashtirishga intilgan bo`lsa-da, musulmon aholi hayotida dinning rolini butunlay yo`q qila olmadi.

Sovet hokimiyatining Islomga nisbatan siyosati uning hukmronligining mafkuraviy imperativlar va geosiyosiy voqealar tomonidan shakllantirilgan kengroq murakkabliklarini aks ettirdi. Garchi siyosat ko`pincha diniy faoliyatni nazorat qilish va tartibga solishga intilgan bo`lsa-da, u Ikkinchi Jahon urushi kabi tashqi tahdidlarga duch kelganda ham ma`lum darajada moslashuvchanlikni namoyish etdi.

Bugungi kunda bu siyosat merosi postsovet davrida ham saqlanib qolmoqda, sobiq Sovet respublikalarida davlat va islom o`rtasidagi munosabatlar hali ham kuch, nazorat va diniy erkinlikning murakkab o`zaro ta`siri bilan ajralib turadi.²

BOLSHEVIKLAR INQILOBI VA DINI

1917-yilda Vladimir Lenin boshchiligidagi bolsheviklar inqilobi an`anaviy institutlar, jumladan, diniy institutlar o`rnini yangi marksistik-leninistik mafkura bilan almashtiradigan kommunistik davlat barpo etishni maqsad qilgan. Ushbu inqilobiy g`ayratning bir qismi sifatida diniy muassasalar paydo bo`lgan Sovet davlati uchun tahdid deb topildi va ateizm kampaniyasi boshlandi. Ushbu kampaniya diniy e`tiqod va urf-odatlarini yo`q qilishga intilib, cherkovlar, masjidlar va boshqa diniy muassasalarning yopilishiga olib keldi.

LENIN YONDASHUVI

Leninning dinga bo`lgan yondashuvini bostirish va nazorat qilish sifatida tavsiflash mumkin. Hukumat jamiyatga diniy ta`sirni yo`q qilishga intildi va diniy muassasalarga burjua zulmining vositasi sifatida qaradi. Bu siyosat diniy urf-odatlarini cheklash va diniy rahbarlarning jamiyatdagi rolini cheklashdan iborat bo`lgan Islomga ham taalluqli edi. 1920-yillarning oxirida boshlangan Iosif Stalin hukmronligi davrida diniy tazyiqlar kuchaydi. Davlat dinga o`z hokimiyatiga tahdid sifatida qaradi va diniy jamoalarni, shu jumladan musulmonlarni ham buzish uchun faol ish olib bordi. Masjidlar yopildi, din peshvolari quvg`in qilindi, diniy ta`limga chek qo`yildi.

IKKINCHI JAHON URUSHI VA O`ZGARUVCHAN SIYOSAT

1941-yilda Ikkinchi jahon urushining boshlanishi sovet hukumatining dinga munosabatini o`zgartirishga olib keldi. Umumiy dushmanga qarshi kurashda milliy birlik zarurligini anglagan sovet hokimiyati o`z pozitsiyasini vaqtincha yumshatdi. Diniy muassasalarning qayta ochilishiga ruxsat berildi va diniy rahbarlar vatanparvarlikni targ`ib qilish va urush harakatlarini qo`llab-quvvatlash uchun birgalikda tanlandi. Bu nisbatan diniy bag`rikenglik davri qisqa umr ko`rdi. Ikkinchi jahon urushi tugagach, Stalin rejimi yana dinga nisbatan qattiq siyosatni boshladi. Davlat diniy urf-odatlar va e`tiqodlarni, jumladan, musulmonlarni ham bostirish kampaniyasini qayta boshladi. Bu repressiya 1953 yilda Stalin vafot etgunga qadar davom etdi. Stalin vafotidan keyin Nikita Xrushchev hokimiyatga keldi va "Xrushchevning yumshashi" deb nomlanuvchi davrni boshladi. Bu vaqt ichida diniy cheklovlar biroz yumshatilgan, ammo bu ko`pincha davlat nazorati va manipulyatsiyasi bilan birga bo`lgan. Islom diniga kelsak, ba`zi masjidlarning ochilishiga ruxsat berilgan, ammo diniy rahbarlar davlat tomonidan qattiq nazorat qilinib, nazorat qilingan.

Xrushchev davridagi nisbatan diniy bag`rikenglik qisqa umr ko`rdi. Sovet hukumati Leonid Brejnev boshchiligidagi diniy, jumladan, islomni bostirish borasidagi sa'y-harakatlarini

² Dragadze, Tamara. "The domestication of religion under Soviet communism." In *Socialism*, pp. 188-198. Routledge, 2003.

kuchaytirdi. Din peshvolari quvg`inlarga duch keldilar va diniy urf-odatlar qattiq tartibga solindi. 1980-yillarda Mixail Gorbachevning rahbarligi Sovet Ittifoqida muhim siyosiy va ijtimoiy o`zgarishlarga olib keldi. Uning glasnost (oshkoralik) va qayta qurish (qayta qurish) siyosati diniy erkinliklar qayta tiklana boshlagan muhitni yaratdi. Masjidlar va diniy muassasalarga ko`proq avtonomiyaga ruxsat berildi va diniy jamoalar jonlandi.

1991 yilda Sovet Ittifoqi parchalanib, uning ortidan mustaqil davlatlarning paydo bo`lishiga olib keldi. Bu o`zgarish mintaqadagi islom uchun chuqur ta`sir ko`rsatdi, chunki ko`pchilik musulmon bo`lgan xalqlar o`nlab yillar davomida sovet repressiyasidan so`ng o`zlarining diniy va madaniy o`ziga xosligini tiklashga intilishdi.

Sobiq sovet davrida islom dini mustaqillikka erishgan Markaziy Osiyo, Kavkaz va boshqa mintaqalarda qayta tiklandi. Yangi tashkil etilgan hukumatlar islom dinini madaniy va milliy o`ziga xoslik sifatida qabul qilib, masjidlarning qayta ochilishiga va diniy urf-odatlarining jonlanishiga olib keldi.

Biroq sovet davridagi diniy qatag`on merosi mintaqada hamon katta. Dunyoviy hukumatlar va islom uyg`onish harakatlari o`rtasidagi ziddiyatlar ba`zan to`qnashuvlar va siyosiy beqarorlikka olib kelgan. Bundan tashqari, ba`zi ekstremistik guruhlar o`n yillik qatag`on natijasida qolgan diniy bo`shliqdan foydalangan.

Sovet hokimiyatining islomga nisbatan siyosatining murakkab tarixi davlat hokimiyati va diniy erkinlik o`rtasidagi kengroq kurashlarning mikrokosmosi bo`lib xizmat qiladi. Sovet hukumatining islomni o`zining butun hayoti davomida tinimsiz bostirishi musulmon jamoalari va ularning diniy urf-odatlarida doimiy iz qoldirdi. Postsovet davri islomning qayta tiklanishiga guvoh bo`ldi, biroq jamiyatlar diniy qatag`on merosi bilan kurashib, o`zgaruvchan dunyoda o`z shaxsiyatlarini belgilab qo`ygani sababli yangi muammolar va keskinliklarni ham keltirib chiqardi. Bu tarixni tushunish Sovet siyosati aksadolari davom etayotgan zamonaviy Yevroosiyo landshaftidagi din va davlatning murakkab dinamikasini tushunish uchun zarurdir.

ASOSIY FIKRLAR VA XULOSA

Sovet hokimiyatining islomga nisbatan siyosatining murakkab tarixini kuzatar ekanmiz, biz kuch, mafkura va chidamlilikning ta`sirchan hikoyasini topamiz. Sovet Ittifoqi 1917-yilda tashkil topganidan to 1991-yilda parchalanishigacha, dinning roli bilan, xususan, musulmon aholisi kontekstida kurash olib bordi. Vaqt bo`ylab jarayon nafaqat davlat tomonidan qo`llaniladigan rivojlanayotgan strategiyalarni, balki bu siyosatlarining musulmon jamoalariga chuqur ta`sirini va postsovet landshaftini shakllantirishda davom etayotgan abadiy merosni ham yoritadi. Bolsheviklar inqilobi va uning dastlabki yillari undan keyingi agressiv sekulyarizatsiya kampaniyasi uchun zamin yaratdi. Vladimir Lenin boshchiligida Sovet hukumati jangari ateizm yo`liga o`tdi, diniy muassasalar, jumladan, masjidlarni marksistik-lenincha qarashlarga to`siq sifatida qaradi. Dinga bo`lgan bunday yondashuv yangi sovet tuzumiga qarshilik ko`rsatishning barcha manbalarini yo`q qilishga qaratilgan keng ko`lamli sa`y-harakatlarga asoslangan edi. Binobarin, masjidlar yopildi, din peshvolari ta`qib qilindi va diniy ta`lim to`xtatildi. Iosif Stalin davri bu qatag`onni kuchaytirdi, diniy e`tiqod Sovet hokimiyatiga to`g`ridan-to`g`ri e`tiroz sifatida qaraldi. Bu yillarda diniy urf-odatlarini, jumladan, musulmon jamiyati ichidagilarni bostirish eng yuqori cho`qqiga chiqdi. Masjidlar muntazam ravishda yopildi, din peshvolari qattiq ta`qib qilindi va diniy ta`lim faol ravishda to`xtatildi. Shunga qaramay, Ikkinchi Jahon urushining boshlanishi qisqa vaqt ichida milliy

birlikni mustahkamlashga qaratilgan diniy cheklovlarning vaqtincha yumshatilishiga olib keladigan pragmatik siljishni talab qildi. Biroq, urushdan keyingi qatag'on Stalinning o'imi bilan qaytdi, faqat Nikita Xrushchevning yumshoqroq siyosati davom etdi. Bu davrda davlat nazorati ostida bo'lsa-da, ba'zi masjidlarini qayta ochishga ruxsat berildi.³ Dinni bostirish uchun yangi va kuchli sa'y-harakatlar bilan ajralib turadigan Leonid Brejnev davrining kelishi bilan zo'ravonlik yana bir bor silkindi. 1991-yilda Sovet Ittifoqining parchalanishi mintaqaning diniy landshaftida keskin o'zgarishlarni ko'rsatdi. Yangi mustaqil davlatlar paydo bo'ldi va ular bilan birga islom dinining madaniy va milliy o'ziga xosligi sifatida qayta tiklandi. Bu uyg'onish davom etdi, bu masjidlarning qayta ochilishiga va diniy urf-odatlariga bo'lgan ishtiyoqning kuchayishiga olib keldi. Shunga qaramay, sovet davridagi diniy repressiyalar merosi ko'zga tashlanadi. Dunyoviy hukumatlar va islom uyg'onish harakatlari o'rtasidagi ziddiyatlar vaqti-vaqti bilan to'qnashuvlarga aylanib, davlat nazorati va diniy erkinlik o'rtasidagi chuqur ildiz otgan kurashni ta'kidlaydi. Bundan tashqari, o'nlab yillar davomida diniy tazyiqlar natijasida yuzaga kelgan bo'shliq ekstremistik guruhlar tomonidan foydalanilib, yangi xavfsizlik muammolarini keltirib chiqarmoqda.

Xulosa qilib aytganda, sovet hokimiyatining Islomga nisbatan siyosati tarixi davlat hokimiyati va diniy o'ziga xoslik o'rtasidagi o'zaro ta'sirga nisbatan nozik nuqtai nazarni taqdim etadi. Bu qiyinchiliklarga e'tiqodning ulkan chidamliligini va davlat siyosatining diniy jamoalarga chuqur ta'sirini ko'rsatadi. Islom dinining qayta tiklanishi bilan nishonlangan postsovet davri bu shov-shuvli tarix aks-sadolarini olg'a olib boradi.⁴

Ushbu murakkab tarixiy rivoyat haqida fikr yuritar ekanmiz, zamonaviy Evrosiyo landshaftida din va davlat dinamikasini tushunishning doimiy ahamiyati esga tushadi. Bu tarixdan olingan saboqlar o'zgaruvchan dunyoda yengilmas inson ruhi, o'zlikni aniqlashga intilish va dunyoviylik va muqaddaslik o'rtasidagi murakkab raqsning guvohi bo'lib xizmat qiladi. O'tmishni muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizliklari bilan e'tirof etish yanada ma'rifatli va qamrab oluvchi kelajakka yo'l ochadi, bunda sovet siyosati aks-sadolari diniy erkinlik va inson qadr-qimmatiga bo'lgan intilishlarimizda aks-sado topadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rywkin, Michael. *Moscow's Muslim Challenge: Soviet Central Asia*. Routledge, 2016.
2. Dragadze, Tamara. "The domestication of religion under Soviet communism." In *Socialism*, pp. 188-198. Routledge, 2003.
3. Khalid, A., 1999. *The politics of Muslim cultural reform: Jadidism in Central Asia* (Vol. 27). Univ of California Press.
4. Sahadeo, Jeff. *Russian Colonial Society in Tashkent, 1865--1923*. Indiana University Press, 2007.

³ Khalid, A., 1999. *The politics of Muslim cultural reform: Jadidism in Central Asia* (Vol. 27). Univ of California Press.

⁴ Sahadeo, Jeff. *Russian Colonial Society in Tashkent, 1865--1923*. Indiana University Press, 2007.